

УДК 159.922.76-056.36:616.896

СИСТЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ***

Тетяна СКРИПНИК, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, України; tetiana.skr@gmail.com

У статті йдеться про організацію та впровадження системи психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу дітей з аутизмом. Подано модель супроводу, яка відображає сутність цього процесу, розкрито зміст кожного з його етапів. Зроблено акцент на двосторонньому підході до навчання дітей з аутизмом, коли необхідно готувати як навколишнє середовище (інклюзивний підхід), так і саму дитину до процесу навчання в освітньому закладі (інтегративний підхід). Систему супроводу дітей з аутизмом розглянуто з позиції наступності, оскільки вона охоплює всю освітню вертикаль (від раннього втручання до отримання ними професії). Зміст процесу підготовки навчального закладу до інклюзивного навчання дітей з аутизмом базується на реалізації трьох груп ресурсів середовища. Тоді як підготовка дитини до навчання передбачає: гармонізацію її психічного стану, навчання її доступним формам комунікації і взаємодії з іншими людьми.

Ключові слова: діти з розладами аутичного спектра, психолого-педагогічний супровід, інтегративно-інклюзивне навчання, корекційно-розвивальна допомога, соціальний компонент розвитку.

Татьяна СКРЫПНИК, Институт специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина
СИСТЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье идет речь об организации и внедрении системы психолого-педагогического сопровождения процесса образования детей с аутизмом. Подано модель сопровождения, которая отражает суть этого процесса, раскрыто содержание каждого из его этапов. Сделан акцент на двустороннем подходе к обучению детей с аутизмом, когда необходимо готовить как окружающую среду (инклюзивный подход), так и самого ребенка к процессу обучения в учебном заведении (интегративный подход). Система сопровождения детей с аутизмом рассмотрена с позиции преемственности, поскольку она охватывает всю образовательную вертикаль (от раннего вмешательства до получения ими профессии). Содержание процесса подготовки образовательного заведения к инклюзивному обучению детей с аутизмом основано на реализации трех групп ресурсов среды. Тогда как подготовка ребенка к обучению предполагает: гармонизацию его психического состояния, обучение его доступным формам коммуникации и взаимодействию с другими людьми.

Ключевые слова: дети с расстройствами аутистического спектра, психолого-педагогическое сопровождение, интегративно-инклюзивное обучение, коррекционно-развивающая помощь, социальный компонент развития.

Tetiana SKRYPNYK, Institute of special pedagogy of The National Academy of Pedagogical sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR CHILDREN WITH AUTISM IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article is about an approach to planning and implementing academic and psychological supports for students with autism in education. We present the support's model and disclose especially such of its stages as preparation, adaptation and full inclusion. Our model of support based on the system of early intervention, the next step – two interrelated processes: learning and psychological treatment, and the last stage of the educational process – the professionalization of students with autism.

The emphasis is on a two-pronged approach to educating students with autism: the need to prepare both the environment for the child (inclusive approach) and the child for the environment in which he or she will be educated (integrative approach). The support system for students with autism is seen as a continuous process, as it includes the student's entire educational life (from early intervention to joining the workforce). Preparing an educational institution for the inclusive education of children with autism involves the use of three groups of environmental resources, such as: 1) the object and space resources, 2) organizational and conceptual resources, 3) social and personal resources.

Preparing the child for school involves harmonizing his or her psychological state, system transformation within the family, teaching him functional communication skills and how to interact with others. Our approach to the development of effective support for children with autism in educational institutions covers both the learning process and the development process. For the training activities success of the child with autism, we need to work out the basic structure of his mind, which are: tonic regulation, a basic sense of security and trust, as well as a sensual experience.

Keywords: children with ASD, psychological and pedagogical support, integrative and inclusive education, social development components.

*** Здійснено в рамках проекту за підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні. Точка зору авторів не обов'язково збігається з офіційною позицією уряду США.

***Supported by the Democracy Grants Program of the U.S. Embassy in Ukraine. The views of the authors do not necessarily reflect the official position of the U.S. Government.

© Скрипник Т., 2013

Організація і впровадження ефективного навчання дітей з особливими освітніми потребами є запитом часу, при цьому сьогодні можна відзначити позитивні зрушення в Україні в цьому напрямі. Це стосується і нормативно-правового, і науково-методичного, і навчально-методичного і кадрового забезпечення. Проблема створення освітнього середовища, яке відповідало б потребам і можливостям кожної дитини, знаходить вирішення в численних фундаментальних і прикладних розробках українських фахівців [2; 3 та ін.]. Водночас питання дієвої допомоги дітям з аутизмом розроблене вкрай недостатньо. Тому мета цієї статті – розкрити особливості системи психолого-педагогічного супроводу як організаційно-методичної форми, що реалізується у двох напрямках: створенні умов для відповідного безперешкодного навчання дитини з аутизмом та безпосередній підготовці дитини до введення в загальноосвітній простір.

Реалізація ідей спільного навчання потребує розуміння сутності понять «інтеграція» та «інклюзія» щодо освіти дітей з аутизмом (як і дітей будь-якої іншої категорії). Традиційно йдеться про те, що процес інтеграції реалізується в умовах спеціального або масового освітніх закладів, коли дитина має пристосуватися до середовища. Інклюзія ж відбувається тільки в умовах масового освітнього закладу і передбачає пристосування освітнього середовища до дитини, урахування потреб кожної дитини в умовах спільної освіти [5].

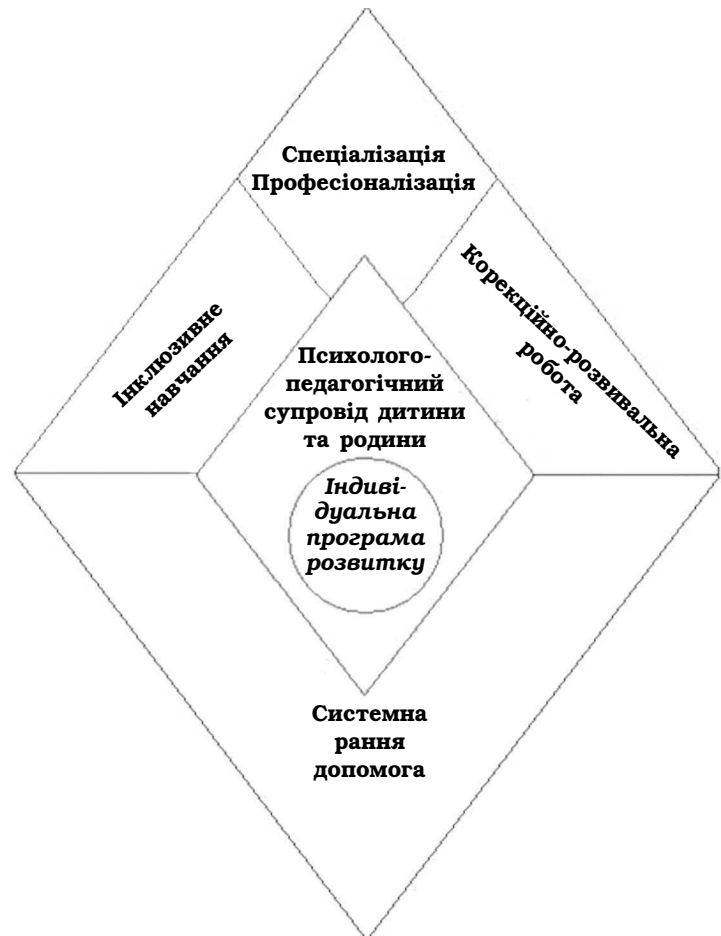
Розмірковуючи над питанням долучення дітей із розладами аутичного спектра до освітнього середовища, ми доходимо висновку, що в умовах нашої країни може йтися тільки про інтегративно-інклюзивного (спільне) навчання, коли до процесу навчання необхідно готувати як освітнє середовище (інклюзивний підхід), так і, обов'язково, самих дітей з аутизмом (інтегративний підхід), при цьому освітнім простором для дітей із різним рівнем розвитку може стати як масовий, так і спеціальний навчальний заклад.

Зроблений акцент саме на інтегративно-інклюзивному навчанні обумовлений тим, що процес входження дитини з аутизмом в освітній простір (як і більшості інших категорій дітей) не є підготовленим, адже в Україні не налагоджено службу раннього втручання як перший, найнеобхідніший етап подальших процесів навчання і розвитку дитини, а поодинокі фахівці з аутизму (чи медичного, чи психолого-педагогічного профілю) працюють не узгоджено між собою, через що, на жаль, не реалізуються такі найважливіші принципи фахової роботи із дитиною, як системність та наступність.

Практична реалізація комплексної допомоги можлива через створення інноваційних, постійно діючих, організаційно-методичних форм у вигляді системи психолого-педагогічного супроводу навчання і розвитку дітей з аутизмом по всій освітній вертикалі (від раннього втручання до здобуття ними професії), долучення їх до спільного навчання.

Психолого-педагогічний супровід як пролонгований процес, спрямований на попередження виникнення або усунення вже наявних у дітей з особливими освітніми потребами (у тому числі – з аутизмом) дестабілізаційних чинників, формування їхніх адаптивних функцій, забезпечення оптимального розвитку та здобуття ними якісної освіти в умовах загальноосвітнього закладу.

Спільне навчання дітей з аутизмом – це всебічний процес, який охоплює різномірні структурні компоненти. Наше бачення цього процесу знайшло відображення в розробленій нами моделі (модель 1).

Модель 1. Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу дітей з аутизмом

За представленою моделлю можна зрозуміти значущість такої передумови продуктивного розвитку та навчання дітей з особливими освітніми потребами загалом, і дітей з аутизмом, зокрема, як системна рання допомога, яка вирішує пропедевтичні завдання щодо введення дітей з аутизмом в освітній простір. Далі мають відбуватися паралельно два глобальні процеси: 1) їхнє виховання та навчання в навчальних закладах та 2) корекційно-розвивальна робота з ними.

Зважаючи на те, що мета спільного навчання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема із розладами аутичного спектра, – це набуття такими дітьми самостійності, адаптивності,

професійної визначеності, освітній процес для них має завершуватися спеціалізацією та професіоналізацією.

Отже, продумана організація психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом як *двосторонній процес* охоплює такі напрями: 1) створення умов для відповідного безперешкодного навчання та розвитку дитини; 2) підготовка дитини до введення в освітній простір. Ці два стратегічні напрями мають знайти відображення в Індивідуальній програмі розвитку*, розробленій групою фахівців (із долученням батьків і за необхідності – представника медичного напрямку), які беруть відповідальність за надання дієвої допомоги дитині.

Зупинимось детальніше на кожному з глобальних напрямів психолого-педагогічної допомоги дитині з аутизмом.

1. Створення умов для відповідного безперешкодного навчання та розвитку дітей з аутизмом.

Психолого-педагогічна допомога дітям з особливими освітніми потребами має спиратися на розроблену нормативно-правову базу, яка регламентує механізми і порядок організації фахової роботи з цими дітьми і в корекційно-розвивальному, і навчальному напрямках. За наявності нормативно-правового забезпечення психолого-педагогічна спільнота має створити такі умови для ефективного навчання та розвитку дітей з аутизмом:

1) розробити *навчально-методичне забезпечення освітнього процесу* для дітей із розладами аутичного спектра: методичні рекомендації, методичні посібники з питань діагностики, комплексної корекційно-розвивальної роботи, організації навчання та соціального розвитку; дидактичні матеріали зі структурованого навчання, візуальної підтримки, матеріали з опорою на інформаційні технології; оптимальні умови організації процесу оцінювання досягнень дитини і виявляє взаємодію таких компонентів освіти, як: знання і вміння дитини та здатність застосовувати їх на практиці;

2) сприяти *впровадженню інклюзивних технологій* для дітей з аутизмом, що передбачає такі заходи, як: адаптація та модифікація освітнього процесу, навчального плану, цілей і завдань (приспосовання середовища, педагогічні методи, дидактичні матеріали, допоміжні ресурси, алгоритм адаптації навчального завдання) задля забезпечення їхніх індивідуальних потреб і опрацювання педагогами відповідних методів роботи; розроблення критеріїв оцінювання навчальних досягнень дітей з аутизмом, які перебувають у дошкільних та шкільних навчальних закладах з інклюзивним навчанням;

3) визначити зміст та алгоритм *здійснення психолого-педагогічного супроводу* дітей з аутизмом у загальноосвітніх установах, що охо-

плює: розроблення необхідної методичної та оцінкової документації; створення для конкретної дитини групи супроводу, розроблення Індивідуальної програми розвитку для неї та послідовне і узгоджене втілення її в життєдіяльність дитини.

2. Безпосередня підготовка дитини до навчання в освітньому просторі.

Зважаючи на міжнародний і наш власний досвід в організації дієвої освітньої роботи з аутичними дітьми, хотілося б наголосити на таких необхідних орієнтирах, як:

1. *Раннє виявлення порушень розвитку за аутичним типом*, що уможливило введення переважної більшості дітей в освітній простір та їхню подальшу адаптацію до суспільного життя.

2. *Системні перетворення в межах родини*, що є дуже важливим чинником впливу на розвиток дитини з аутизмом не тільки в ранньому, а й дошкільному і шкільному віці. Це передбачає послідовну і цілеспрямовану роботу з батьками, підвищення їхньої батьківської компетентності та відпрацювання з ними навичок створення розвивального середовища для дитини вдома та вміння продуктивно спілкуватися і взаємодіяти з нею.

3. *Соціальна спрямованість розвитку*. Саме тому, що діти з аутизмом не мають вроджених соціальних якостей, соціальна сфера, має стати пріоритетною у їхніх корекційно-розвивальних програмах. Відомо, що соціальна ситуація розвитку є обов'язковою умовою розвитку будь-якої дитини, її соціалізації та адаптації до світу людей. Це закономірний процес становлення людини в онтогенезі, який розповсюджується і на дитину з нормальним типом розвитку, і на дитину з особливими освітніми потребами. Ідеться про те, що, незважаючи, до якої діяльності долучають дитину з аутизмом, першочерговою турботою фахівців має бути поступове привчання її до взаємодії з іншими дітьми, щоб вона звикала до них, привчалася бачити їх, чути, враховувати, наслідувати їх, розуміти, що вона щось робить разом з ними. Ці якості у дитини з аутизмом будуть розвиватися тільки за умови спеціальної уваги і цілеспрямованого формування їх у аутичної дитини. Для соціального розвитку дитини з аутизмом має створюватися сприятливе розвивальне середовище (і вдома, і за його межами), а саме, – спеціально організований предметно-ігровий простір та можливість різноманітних контактів із дорослими й однолітками.

4. *Розроблення корекційно-розвивальних стратегій з урахуванням науково доказових технологій та цілісного розвитку дитини*. Кваліфікована корекційно-розвивальна допомога має спиратися на всесвітньо визнані практики, такі як: елементи програми ТЕАСН, Поведінковий пакет, DIR/Floortime, «Соціальні історії», комунікативну систему обміну зображеннями

*Цей освітній документ англійською мовою має назву «Individual education program (plan)», а російською «Индивидуальная образовательная программа (или план)».

PECS, «Розвиток спільної уваги», «Навчання з однопітками» тощо. Тоді, якщо навіть пропущено найсприятливіший для психолого-педагогічного впливу час і по відношенню до дитини з аутизмом не було застосовано технології раннього втручання, у будь-який віковий період можна спланувати системні інтенсивні заняття, які уможливають позитивну динаміку її розвитку. При цьому, як відомо, аутизм – це первазивний (загальний) розлад, що позначається на різних сферах розвитку психіки. Тому треба усвідомлювати, що корекційно-розвивальні програми мають бути продуманими і комплексними. Систематизація наукових джерел із питань закономірностей розвитку дитини в онтогенезі дала змогу виокремити такі взаємопов'язані між собою базові структури: тонічна регуляція (психомоторна сфера), сенсорні системи (пізнавальна сфера) та базове почуття безпеки і довіри (соціально-емоційна сфера) [4]. Нормалізація та узгоджений розвиток цих базових структур, на нашу думку, має стати першочерговим завданням психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом.

5. Природні умови здійснення корекційно-розвивальної роботи. Корекційно-розвивальні заняття з дитиною мають бути «максимально наближені до життя» (Л. Виготський). Особливо це стосується дітей раннього та дошкільного віку. Усі нагальні потреби у розвитку дитини можна задовольнити за умови правильно налагодженої життєдіяльності дитини вдома та впровадження для неї у відповідних центрах або закладах освіти системної корекційно-розвивальної програми, яка спирається на загальні закономірності розвитку.

6. Моніторинг процесів навчання і розвитку дитини. Якість надання психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом здійснюється за допомогою моніторингу – систематичної процедури збирання та обробці інформації, яка дає змогу отримати необхідний зворотний зв'язок. Це необхідно для вдосконалення змісту та механізмів здійснення фахової діяльності, а також – для інформування громадськості з метою впливу на суспільну свідомість у плані обізнаності щодо проблематики дітей із розладами аутичного спектра.

Психолого-педагогічний супровід має свою етапність, а саме – підготовчий, адаптаційний етапи та етап повного введення.

На *підготовчому* етапі відбувається оцінка наявних в освітньому закладі можливостей і дефіцитів; керівник освітньої установи обговорює з педагогічним колективом необхідність підготовки та впровадження навчання для дітей з особливими освітніми потребами (у тому числі – дітей з аутизмом), а також – наявні ресурси.

Для кожної дитини має бути визначено необхідність і доречність використання середовищних ресурсів [1], серед яких:

- предметні та просторові (структурування простору, навчальне місце, предмети пристосованого характеру, підтримувальна і альтернативна комунікація);

- організаційно-сміслові (структурування таких сфер життєдіяльності, як навчання, побут, дозвілля; дозування навантаження, візуальна підтримка, елементи програми TEACCH; правила, що регулюють відносини з довкіллям);

- соціально-психологічні (значущі інші люди, соціальні ролі, соціальні потреби, прихильності, звички). Модифікація довкілля має для дитини з аутизмом підтримувальний, стимулюючий і корекційно-розвивальний потенціал.

Нагальним питанням є кадрове забезпечення, адже важливо знаходити різні можливості для підвищення фахового рівня спеціалістів психолого-педагогічного профілю освітнього закладу в напрямках інклюзивної навчання, методів та засобів роботи з аутичними дітьми.

Здійснюється також просвітницька робота для батьків (дітей з особливими освітніми потребами й дітей із нормальним типом розвитку) та дітей (з особливими освітніми потребами й з нормальним типом розвитку), а саме: консультації, семінарсько-тренінгові заняття тощо;

На *адаптаційному* етапі здійснюється робота з об'єднання співробітників у міждисциплінарну групу (групу супроводу) – тренінги командної взаємодії, методичні об'єднання, майстер-класи тощо.

Традиційно група супроводу має такий склад: координатор (зазвичай – представник керівного складу дошкільного (шкільного) закладу, який несе відповідальність за координацію освітнього процесу для вихованців (учнів); вихователі / вчителі, які найбільше взаємодіють з дитиною; педагог супроводу, який безпосередньо сприяє найоптимальнішому залученню дитини до освітнього процесу; батьки як повноцінні партнери фахівців; психолог, який може здійснювати корекційно-розвивальну роботу з дитиною у межах школи (організовувати і проводити заняття з дитиною як у режимі індивідуальної взаємодії, так і – обов'язково – в умовах мікрогрупи); запрошений фахівець корекційно-розвивального напрямку, який має досвід взаємодії з дитиною за межами освітнього закладу (або фахівець з аутизму). За потреби у групу супроводу запрошують фахівця медичного напрямку (невролога, або сімейного лікаря).

На цьому етапі має відбуватися знайомство з дитиною та документацією по її супроводу (якщо дитині вже надавалася психолого-педагогічна допомога), представлення її психологом (корекційним педагогом), який має певний досвід роботи з нею, або провів не менше двох зустрічей із дитиною та її родиною. Відбувається навчання по веденню супровідної документації, яка організовує послідовну і узгоджену співпрацю всіх суб'єктів інклюзивного процесу та допомагає

відслідковувати позитивну динаміку розвитку дитини.

Для найоптимальнішого проходження адаптаційного періоду для дітей з аутизмом частіше за все необхідний спеціально підготовлений педагог супроводу, який має відповідні знання, вміння та навички, здатний активізувати дитину на виконання потрібних завдань, організувати її увагу та працездатність, допомагати максимально долучатися до ситуації уроку, перерви, встановлювати контакт з іншими дітьми тощо.

На етапі повне введення дитини з аутизмом в освітній заклад у закладі навчання створюються умови, які сприяють найповнішій адаптації та соціалізації дитини. На цьому етапі діє міждисциплінарна група фахівців психолого-педагогічного супроводу, здійснюється робота з методичного супроводу навчання, виховання і розвитку дитини з аутизмом; розробляються і апробуються дидактичні матеріали, відбувається адаптація та модифікація освітнього процесу, навчального плану, мети і завдань для забезпечення індивідуальних потреб дитини з аутизмом і опрацювання педагогами відповідних методів роботи; розробляються критерії оцінювання навчальних досягнень дитини; апробуються інноваційні форми, методи, технології роботи педагогів.

Оцінка досягнень дитини здійснюється в оптимальних для неї умовах (у найбільш сприятливому темпі, з використанням допоміжних засобів і ресурсів, за необхідності) і виявляє взаємодію таких компонентів освіти, як: знання і вміння дитини у даний період освітнього процесу та здатність застосовувати їх на практиці. Психолого-педагогічний супровід має функцію-

увати на всіх щаблях освіти, завдяки чому і забезпечується безперервність освітнього процесу для дитини.

Отже, організаційно-методичні аспекти психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі базуються на системному підході, який охоплює передусім такі важливі і взаємопов'язані напрями, як: створення умов для відповідного безперешкодного навчання та розвитку дітей з аутизмом (інклюзивні технології; навчально-методичне забезпечення; узгоджена робота міждисциплінарної групи супроводу, яка розробляє Індивідуальну програму розвитку для дитини тощо) та безпосередня підготовка дитини до навчання в освітньому просторі (раннє виявлення дитини з аутизмом і своєчасна допомога; системні перетворення в родині; розроблення корекційно-розвивальних стратегій з урахуванням науково-доказових технологій та цілісного розвитку дитини, моніторинг процесу навчання та розвитку дитини тощо).

Подальше дослідження пов'язане з аналізом процесу впровадження психолого-педагогічного супроводу в різних умовах перебування дитини з аутизмом в освітньому просторі: в масових дошкільному та шкільному навчальних закладах, і в спеціальних дошкільному та шкільному закладах. Опрацьований матеріал дасть змогу розробити необхідний алгоритм діяльності групи супроводу в цілому і кожного її учасника зокрема, а також – необхідної супровідної документації, що уможливить чітку і узгоджену роботу фахівців і батьків дітей з аутизмом по здійсненню їхнього супроводу в навчальних закладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Га й д у к е в и ч С. Е. Средовый подход в инклюзивном образовании // Инклюзивное образование : состояние, проблемы, перспективы. – Минск : Четыре четверти, 2007. – с. 34. (Environmental approach to inclusive education).
2. Д а н і л а в і ч ю т е Е. А., Л и т о в ч е н к о С. В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навч.-метод. посіб. / За ред. А. А. Колупаєвої. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 360 с. (Strategies for Teaching in Inclusive School).
3. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К.: «А. С. К.», 2012. – 308 с. (Principles of Inclusive Education).
4. С к р и п н и к Т. В. Феноменологія аутизму / Т. В. Скрипник. – К.: Видавництво «Фенікс», 2010. – 388 с. (Phenomenology of Autism).
5. Технологии инклюзивного (совместного) образования в дошкольных учреждениях (рекомендации для руководителей, учителей-дефектологов и воспитателей дошкольных учреждений на примере инклюзивного образования детей с нарушениями слуха). / Под общ. редак. Е. П. Микшиной, Л. А. Зигле. – СПб.: РЕМДОМ, 2011. – 200 с. (Technologies in Inclusive Education in Preschool Institutions).

REFERENCES

(TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. G a j d u k e v i c h S. E. (2007). Sredovyy podhod v inkluzivnom obrazovanii (Environmental approach to inclusive education). // Inkluzivnoe obrazovanie : sostojanie, problemy, perspektivy. – Minsk : Chetyre chetverti (In Belarus)
2. Danilavichyutie E. A., Lytovchenko S. V. (2012). Stratehii vykladannia v inkluzyvnomu navchalnomu zakladi : navchalno-metodychnyi posibnyk (Strategies for Teaching in Inclusive School). In: A. Kolupaieva (Ed.). K.: Vydavnycha hrupa «A.S.K.» (In Ukraine)
3. Kolupaieva A. (Ed.). (2012). Osnovy inkluzyvnoyi osvity. Navchalno metodychnyi posibnyk (Principles of Inclusive Education). «A. S. K.» (In Ukraine)
4. Skrypnyk T. V. (2010). Fenomenolohiia autyzmu (Phenomenology of Autism) / T. V. Skrypnyk. – K.: Vydavnytstvo «Feniks» (In Ukraine)
5. Mikshinoj E. P., Zigle L. A. (Ed.). (2011). Tehnologii inkluzivnogo (sovместnogo) obrazovanija v doshkol'nyh uchrezhdenijah (rekomendacii dlja rukovoditelej, uchitelej-defektologov i vospitatelej doshkol'nyh uchrezhdenij na primere inkluzivnogo obrazovanija detej s narushenijami sluha) (Technologies in Inclusive Education in Preschool Institutions. SPb.: REMDOM (In Russia)